

QIYOSIY TARIXIY USUL VA UNING XUSUSIYATLARI

Ergasheva M.R.

o‘zbekiston milliy universiteti
xorijiy filologiya fakulteti
nemis filologiyasi kafedrası
4-kurs talabasi

Tyan N.V.

O‘zbekiston Milliy Universiteti
xorijiy filologiya fakulteti
nemis filologiyasi kafedrası
Katta o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada asosiy ma’lumotlar, paydo bo‘lish tarixi va qiyosiy tarixiy usulning xususiyatlari muhokama qilinadi.

Tilshunoslikdagi qiyosiy tarixiy usul – bu tillarning qardoshlik aloqalarini o‘rganishga, ularning vaqt o‘tishi bilan evolyutsiyasini tavsiflashga va ko‘rib chiqilayotgan tillarning rivojlanishida tarixiy kelib chiqishni o‘rnatishga imkon beradigan usullar to‘plami. Shuningdek, ushbu usul ma’lum bir qardoshlik birlashmasining bir qismi bo‘lgan tillarni tavsiflash uchun ishlatiladi.

Kalit so‘zlar: qiyosiy tarixiy usul; tilshunoslik; paydo bo‘lish tarixi; tarixiy rivojlanish; xususiyatlari; tegishli tillar;

Qiyosiy tarixiy usul haqida asosiy ma’lumotlar

Tilshunoslikdagi qiyosiy tarixiy usul – bu qiyosiy tarixiy tilshunoslikda tillar va ular bilan bog‘liq hodisalarni tarixiy-genetik o‘rganish va ularning rivojlanishining tarixiy qonuniyatlarini o‘rnatish uchun ishlatiladigan texnika va usullarning kombinatsiyasi.

Qiyosiy tarixiy usul tillar tarixini o‘rganishning eng muhim vositasidir. Uning yordami bilan tilshunoslar eng yaqin qardosh tillarning evolyutsion yo‘lini diaxronik tarzda bitta umumiy ajdod tilidan kelib chiqqanligi haqidagi dalillarga asoslanib kuzatishlari mumkin.

Qiyosiy tarixiy usul erishishga qaratilgan asosiy maqsad ma’lum til oilalari va guruhlarining ushbu ajdodlar tillarini (Pra-tillar, Proto-tillar, ota-ona/ona tillari) qayta

tiklash, ularning rivojlanishini qayta tiklash va keyinchalik mustaqil tillarga bo'linishidir.

Shuningdek, qiyosiy tarixiy usul tilshunoslar tomonidan ma'lum bir qardoshlik oilasining bir qismi bo'lgan tillarni qiyosiy tarixiy tilshunoslik nuqtai nazaridan tavsiflash uchun ishlatiladi (ya'ni tegishli grammatika va lug'atlarni yaratish).

Qiyosiy tarixiy usulning paydo bo'lish tarixi

Qiyosiy tarixiy tilshunoslikning boshlanishi O'rta asrlar davriga to'g'ri keladi. Bunda yevropaliklar qadimgi Hindistonning adabiy tili – sanskritni kashf etgan va uning bir qator Yevropa tillariga o'xshashligini ta'kidlagan deb hisoblaniladi. Xususan, bu fakt XVIII asr ingliz filologi Uilyam Jons tomonidan ta'kidlangan.

Qiyosiy tarixiy tilshunoslik (xususan, qiyosiy tarixiy usul) XIX asrning boshlaridan boshlab fan sifatida faol rivojlana boshladi.

Bir vaqtning o'zida bir-biridan mustaqil ravishda o'z tadqiqotlarini olib borgan 3 olim uning asoschilari hisoblanadi:

- Frans Bopp;
- Rasmus Kristian Pask;
- Aleksandr Xristoforovich Vostokov.

V. Jonsning deklarativ tezislari nemis tilshunosi Frans Bopp tomonidan tasdiqlangan. U sanskrit, yunon, lotin va got tillaridagi asosiy fe'llarning tuslanishini o'rganish uchun qiyosiy usuldan foydalangan, shu jumladan, ildiz va fleksiyalarni taqqoslagan.

Daniyalik tilshunos Rasmus Kristian Rask tillarning leksik o'xshashliklariga emas, balki grammatikaga ko'proq e'tibor qaratdi. Qiyosiy usul bilan u islandiya, grenlandiya, kelt va bask tillari o'rtasidagi munosabatlarni rad etdi. Bundan tashqari, u island tilini skandinaviya va german tillari bilan, keyin boltiq va slavyan tillari bilan, shuningdek, yunon va lotin tillari bilan taqqoslashni amalga oshirdi.

Rasmus Rask tillarning qardoshligini aniqlash mumkin bo'lgan bir nechta so'z guruhlarini aniqladi: 1) qardoshlik shartlari: ona (o'zb) — mother - Mutter - madre (ital., isp.) - mater (lot.); 2) uy hayvonlarining nomlari: sigir (o'zb) – kra`va (chex.) - krowa (pol.) - cow - Kuh - cervus (“kiyik”) (lot.); 3) tana a'zolarining nomlari: burun (o'zb) - nos (chex., pol.) - nose (ingl.) - Nase (nem.) - nez (fran.) - naso (ital.) - nariz (isp.) - naris (lot.) - nosis (lit.); 4) raqamlar (1 dan 10 gacha): o'n (o'zb) - deset (chex.) - ten (ingl.) - zehn (nem.) - dix (fran.) - dieci (ital.) - diez (isp.) - δέκα (yunon.) - decem (lot.)

Rus filologi A. X. Vostokov faqat slavyan tillari bilan shug'ullangan.

Uning asosiy yutug'i tilshunoslikka ushbu tirik tillarni allaqachon yo'q bo'lib ketgan tillar materiallari bilan taqqoslash amaliyotini kiritishdir. Hozirgi vaqtda ushbu uslub tilshunoslarning qiyosiy tarixiy tadqiqotlarida asosiy uslublardan biriga aylandi.

XIX asr nemis filologi Yakob Grimm fanga til bo'yicha tarixiy nuqtai nazarni kiritdi. Uning ta'kidlashicha, har bir til uzoq vaqt davomida rivojlanib boradi, ya'ni o'z tarixiga ega. Inson tilining rivojlanish tarixida Yakob Grimm uchta davrni ajratib ko'rsatdi: 1) qadimiy, 2) o'rta va 3) yangi. Uning so'zlariga ko'ra, tillarning qardoshligini o'rnatish uchun ularning tarixini o'rganish kerak. U birinchi tarixiy grammatikaning muallifi edi. Garchi u kitobini "Nemis grammatikasi" (1819 - 1837) deb nomlangan bo'lsa-da, Grimm unda nafaqat nemis, balki barcha german tillarining rivojlanish tarixini, eng qadimgi yozma yodgorliklardan XIX asrgacha o'rganadi.

1-izoh

Shunday qilib, ushbu olimlarning asarlari nafaqat tilshunoslikda qiyosiy tarixiy usul nazariy jihatdan e'lon qilindi, balki uning amalda qo'llanilishini ham namoyish etdi.

Qiyosiy tarixiy usulning xususiyatlari

Qiyosiy tarixiy usul bir necha usullardan iborat bo'lib, ularning asosiylarini aytib o'tish mumkin:

- tillar o'rtasida genetik munosabatlarni o'rnatish;
- turli til darajalarida taqqoslanadigan tillarning o'xshashligi va farqlarini aniqlash;
- oldingi qabul asosida dastlabki va oraliq til holatlarini qayta tiklash, shu jumladan, asl Proto-til holatlarini (arxetiplarni) qayta tiklash;
- vaqt oralig'ida til hodisalari va holatlarining o'rnini aniqlash;
- ilgari olingan natijalar asosida tillarning nasabiy tasnifini amalga oshirish.

2-izoh

Qiyosiy tarixiy usulda yetakchi usul bu taqqoslashdir, universal ravishda ko'pgina lingvistik tadqiqotlarda qo'llaniladi.

Umuman olganda, qiyosiy tarixiy usul va uni tashkil etuvchi individual texnika va usullar ba'zi asosiy printsiplarga asoslanadi. Ayniqsa, tizimli tamoyil muhimdir. Buning sababi: xususiy til hodisalari emas, balki butun til tizimlari taqqoslanishida.

Bundan tashqari, qiyosiy tarixiy usulning yana bir muhim prinsipi retrognostika prinsipidir. Bu tillarning tarixiy rivojlanishining oldingi bosqichlari to'g'risidagi bilimlarni to'plashdan iborat.

Shuningdek, qiyosiy tarixiy usul tegishli til tizimlarining rivojlanishining tarixiy qonuniyatlarini o'rnatish uchun ham ishlatiladi. Bunga ko'proq darajada ushbu tizimlarning fonetik-fonologik va morfologik darajalarini o'rganish orqali erishiladi.

Bundan tashqari, ushbu sohada olib borilayotgan lingvistik tadqiqotlar yo'nalishi quyidagicha bo'lishi mumkin:

- izchil tadqiqotdan iborat retrospektiv yo'nalish;

- til tizimi tarixiy qayd etilgan holatidan asl holatiga;
- retrospektivga qarama – qarshi bo‘lgan istiqbolli yo‘nalish-tizimning asl holatidan keyingi holatiga qarab o‘rganish.

To‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘z texnikalariga qo‘shimcha ravishda, lingvistik tadqiqotlar davomida zamonaviy qiyosiy tarixiy texnika boshqa usullarning uslublaridan faol foydalanadi. Bu birinchi navbatda tipologik, filologik, ehtimollik va miqdoriy usullarga, shuningdek, modellashtirish usuliga tegishli.

Qiyosiy tarixiy usulning ajralmas qismi tillarni tarixiy o‘rganishning areal (lingvistik-geografik) usullari hisoblanadi. Ular Proto-lingvistik jamoalarning dialektal guruhlariga bo‘linishi rasmini qayta tiklash, shuningdek, ushbu jamoalarni tashkil etuvchi tillar o‘rtasidagi areal (ya’ni mintaqaviy) aloqalarni aniqlash muammolarini hal qilishga qaratilgan.

O‘rganilayotgan tillarning eski yozma artedalillari bo‘lmagan taqdirda, qiyosiy tarixiy usul ushbu zamonaviy tillar va lahjalardan foydalanishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Kaliushenko V.D., Us Yu.N., GERMAN TILLARI TARIXIGA KIRISH. O‘quv qo‘llanma. Donetsk, 2020.
2. Kalinina Ye.E., German tillari tarixi: ma’ruza matnlari. Seminar uchun materiallar (Elektron darslik), Glazov, 2016.
3. Rudenko Ye.N., Nemis filologiyasiga kirish. Ma’ruzalar kursi, Minsk, 2008.
4. Smirnitskiy A.I., Qiyosiy tarixiy usul va lingvistik qardoshlikni aniqlash, Moskva, 1955.